

SZEMLE

Adalékok a kora újkori magyar–svájci kapcsolattörténethez

Jan-Andrea Bernhard: Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500–1700). Vandenhoeck und Ruprecht (Refo 500 Academic Studies, Band 19.) Göttingen 2015. 800 old.

Jan-Andrea Bernhard nehéz feladatra vállalkozott. Olyan témát választott kutatásai tárgyául, amely messze meghaladja a kapcsolattörténet hagyományos témakörét, ahogy a szerző felkészültsége is eltér azokétól, akik általában kapcsolattörténeti kérdésekkel foglalkoznak.

A művelődéstörténészek a közép-európai régiót olyan területnek tekintik, amelynek kultúrájára alapvetően a befogadás jellemző. A nyugat-európai szellemi áramlatok befogadása határozta meg a térség művelődési arculatát, a viszonzthatás – amikor egy lengyel, cseh, magyar stb. szellemi teljesítmény nyomot hagyott a nyugat-európai szellemi tablón – sporadikusnak mondható. Azok, akik a szellemi hatások befogadói oldalán születtek, szigorú alaposággal számon tartanak minden ténytet, amely saját nemzetük, kulturális közösségük „európaiságát” bizonyítja, de ritkán ismerik teljes mélységükben azokat a szellemi áramlatokat, amelyeknek hatását dokumentálni szeretnék. Azok az – egyébként nem nagyszámú – kutatók, akik a saját nemzeti kultúrájuk hatását kutatják a közép-európai régióban, jellemzően nem tanulják meg az ottani közösségek nyelvét, nem tájékozottak az ottani kutatási eredményekben, megelégszenek a világnyelveken megjelent összefoglalások, illetve esetleges esettanulmányok tanulságainak megismerésével. Így a közép-európai történeti szemlélet nem hagy nyomot a munkájukon. Jan-Andrea Bernhard nem ilyen, élethelyzeténél fogva poliglott, emellett megtanult magyarul, tájékozódik a

román és a szlovák szövegekben is. Munkájának számos pontján találkozhatunk olyan szemléleti elemmel, amely a magyar, de a szlovák és a román kutatási eredmények nyomát mutatja.

A nyugat-európai történeti műhelyek – Közép-Európából nézve meglepően nagy és sokszor szakmailag elfogadhatatlan mértékben – aktuálpolitika-ilag befolyásoltak. A második világháborút követő évtizedekben csaknem minden kutatási téma megállt a vasfüggőnyénél, így még az egyébként szenzációs eredményeket hozó kutatások is csonkák maradtak, néha még a megállapítások érvényessége is megkérdőjelezhető emiatt. Csak példaként említem, hogy a középkori és reneszánsz udvartörténeti, évtizedekig tartó alap kutatások meg sem említik Krakkót vagy Budát, jöllehet a 15. században ebben a kérdéskörben éppen ez a két udvar megkerülhetetlen. De említhetünk az elmúlt évtizedekben – vagyis már az európai politikai fordulat utáni időkben – megjelent spanyol középkor történeti atlaszt, melyben a monasztikus rendek elterjedése Európában Bécsnél megáll (és ez alapján tanítják az egyetemeken „Európa” történetét).

Teljesen indokolatlanul, a „nemzeti érzékenységre” hivatkozva elterjedt az az anakronisztikus szemlélet, amely a mai országhatárok között kutat történeti jelenségeket. A „közérthetőség” kedvéért olyan beszédmodot választanak a legkiválóbb történészek is, amely az anakronizmusokat elterjeszti. Carlo Ginzburg például szemrebbenés nélkül beszél úgy a zsidóüldözésről (mint fontos történeti

témáról), hogy a történesek helyszínére azt mondja, „Franciaország és Svájc” vagy „Franciaország és Spanyolország” határán történt, meghagyva és megerősítve az olvasó hitét, hogy a 14. században volt közös határ Franciaország és Svájc között, vagy éppen abban, hogy akkor létezett olyan állam, amelyet Spanyolországnak neveztek.

A talán túl hosszú *excursus*sal arra kívántam rámutatni, hogy Jan-Andrea Bernhard joggal kezdi a habilitációs írása címének magyarázatával a dolgozatát. A szerző pontosan érzékeli – és ez talán az adott régió (Közép-Európa) történetével való foglalkozásnak is a hatása – azt, hogy nagyon nehéz pontos címet választani írásának. Az alcím azt mondja, hogy a dolgozatban tárgyalt történet „zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit” zajlik. A dolgozat bevezetője megmondja, hogy „Schweiz” megjelölés alatt „helvetische Richtung der Reformation” értendő, nem az akkori és nem a mostani Svájc földrajzi területe. (Később részletesebben kitérek arra, hogy ez a kényszerű *definitio*alkotás egyben csapdát is jelent számára, hiszen „helvetische Richtung der Reformation” hatása Közép-Európában a pfalzi és – a harmincéves háborúig mindenképpen – a sziléziai egyetemek, személységek szellemi teljesítménye is.)

Nehezebb kérdés – és a szerző meg is kerüli ezt –, hogy mit jelent az „Ungarn” kifejezés. Bizonyos szempontból „Regnum Hungariae”, hiszen – nagyon helyesen – a magyarországi humanizmus történetét helyén és kellő súllyal emeli témájához a szerző. Erdély azonban nem „Ungarn”, jogilag 1541-től 1848-ig semmiképpen. De ahogy a „helvetische Richtung der Reformation”-t Svájc fedőnévvel illeti, a magyar nyelvű, kálvinista Erdélyt hasonló módon beleérti „Ungarn”-ba. A főcímben „ungarisch-schweizerischen Kontakte”-ról tesz említést. Valóban nem tudunk szlovák, horvát, ruszin vagy román nyelvű helvét hitvallású gyülekezetekről Magyarországon és Erdélyben. Arra a kérdésre pedig, hogy a nyugat-magyarországi régió német anyanyelvű közösségei a csepregi zsinat előtt melyik hitvallást követték, pontos választ sem a magyar szakirodalom alapján,

sem a mostani dolgozatból nem kaphatunk, mint hogy arra sem, hogy a harmincéves háború kitorése után erre a területre érkező cseh, sziléziai, illetve pfalzi, helvét hitvallást követő lelkészek – akik a Batthyány család fejétől, Ferenctől gyülekezetet kaptak, kinek prédikáltak – a német városokban (Kőszeg, Sopron, Ruszt) ekkor már lutheránus (AB) papok és hívek éltek, és a falvakban is ezt gondolták többségükben az emberek. A humanizmussal azonban gond van ebből a szempontból („ungarisch-schweizerischen Kontakte”): a magyarországi humanizmus – amelynek Rajna-völgyi kapcsolódásait meggyőzően és kellő terjedelemben tárgyalja Jan-Andrea Bernhard – ugyanis nem magyar humanizmus (ahogy nincsen nemzeti humanizmus sehol Európában), a magyarországi humanisták többsége éppen nem magyar, hanem dalmát, horvát, cseh, német, de előfordul félig szlovák vagy román személy is. Vagyis ebben a fejezetben az „ungarisch-schweizerischen Kontakte” problémás mindkét oldalról. „Svájc” ebből a szempontból főként Bázelt jelenti, de igazán a Rajna-völgyi humanizmust kell szemlélnünk, Bázeltól a Neckartorokig, Heidelbergig (időben – a hatás intenzitását tekintve – a 15. század közepétől a 17. század feléig).

E bevezető gondolatokhoz még egy megjegyzés kínálkozik: Jan-Andrea Bernhardnak meg kellett oldani a helynevek használatának problémáját. Nyilvánvaló, hogy a mai helynevek a történeti kontextusban semmitmondóak. Számos esetben nem is léteztek a korai újkorban (pl. Bratislava vagy Cluj-Napoca), ezért ő, azt hiszem végül helyesen, a német elnevezést használja a német nyelvű tanulmányban (megadva a mai földrajzi és állami hovatartozást, munkája appendixében pedig valamilyeni történeti formát közli), még akkor is, ha csak magyar helvét hitvallású gyülekezetekről lehet szó, és ezek tagjai a helyneveket magyarul használták.

Külön érdekes Bernhard írását abból a szempontból olvasni, hogy mennyiben haladja meg a téma magyar kutatóinak eredményeit, és mennyiben más a német, a holland, illetve az angol szakírók által felvázolt kép a magyar „kálvinizmus”-ról.

Minden nemzet iskolai rendszere a saját nemzeti nézőpontját neveli a gyermekekbe, az egyetemek a hallgatókba. Nicolette Mout, vagy Graeme Murdock törvényszerűen látja másként a közép-európai kálvinizmust, mint Jan-Andrea Bernhard. Az sem véletlen, hogy előbbiek a 17. századra koncentrálnak kutatásaikban, míg a jelen munka szerzője a 15. század második felével kezdi el a vizsgáldást. Dolgozatának egyik legfontosabb újítása is éppen az, hogy a *devotio moderna*, a humanizmus és a helvét hitvallás hatását együttesen szemléli egy, a nyugati kereszténység keleti peremén élő közösségre nézve. Ebben a magyar szakirodalmat is meghaladja, és munkája – az adott korszakra nézve – ezért is helyettesítheti Dezsényi Béla könyvét (*Magyarország és Svájc*. Budapest, 1946). Szemléletében, a feltárt és mozgató tényanyagot tekintve is korszerű munkája mérföldkő a kapcsolattörténeti irodalomban.

Bernhardt könyvének legáltalánosabb, néhány mondatos értékeléseként a dolgozat értékei hangsúlyozása mellett ki kell mondani, hogy a kapcsolattörténet szűkebb korszakai nem egyforma színvonalon kerültek kidolgozásra. A szerző ugyanis munkája közben módszert váltott. A 16. század első felének kapcsolat- és hatástörténetét nagyon részletesen, sokféle forrás bevonásával vizsgálja. Utal a *devotio moderna* fontosságára, elemzi a bázeli, illetve Rajna-völgyi humanizmus összetett hatásmechanizmusát, hangsúllyal emeli ki a wittenbergi filippizmus erős befolyását a magyarországi és erdélyi reformátorok gondolkodására. A 16–17. század fordulóját tekintve látatja, hogy úgy Magyarországon, mint Erdélyben kialakult a református (helvét hitvallású) egyház szervezeti rendje, utal a nyugat-magyarországi egyházszervezésnek a kelet-magyarországiétól és erdélyiétől eltérő vonásaira. Szerintem ebben a korszakban már nem kellő hangsúllyal kezeli Heidelberg hatását, igaz azonban az is, hogy David Pareus szerepét kiemeli. A 17. századot tekintve a *peregrinatio academica* adataira támaszkodik csupán, a megközelítés szempontjában meggyengül a szellemi áramlatok befogadása történetének együttes

(komplex) látása, láttatása: a helvét hatás leszűkül Svájcra és Genfre. Ahogy teljes joggal kritizálja Graeme Murdock szemléletét, nevezetesen hogy a magyar református egyházat angol és németalföldi szemüvegen át látja, úgy ő dolgozatának ebben a részében teszi fel a svájci szemüveget. Szilézia, az ottani kálvinizmus problémája fel sem vetődik dolgozatában, és nem beszél a hallei pietizmusról sem. (Magyarországon és Erdélyben a lutheránus egyháznál nagyobb mértékben volt jelen a kálvinisták közt ez a szellemi áramlat, magyarra is jellemzően kálvinista szerzők fordították Johann Arndt és Philipp Jacob Spener munkáit.) Ahogy a 16. század közepét tekintve együtt szemléli a humanizmust a helvét és a filippista hatással, úgy a 17. század második felében ez az együttes szemlélet megtörik.

Félreértés ne essék: a vállalását, az „ungarisch-schweizerischen Kontakte” bemutatását itt is teljesíti, de a hatás értelmezésében már nem érvényesül a megelőző korszakra jellemző összetett látásmódja. Azt is meg kell mondani, hogy ez abból is fakad, hogy maguk a források mások, és az is igaz, hogy ha nem is olyan mértékben, mint azt Murdock látja, de a közvetlen helvét hatás a közép-európai református egyházakra háttérbe szorult a németalföldivel szemben.

Jan-Andrea Bernhard pontosan bemutatja ugyanakkor azt a jelenséget, hogy ennek a hatásnak a befogadó oldalán, Magyarországon és bizonyos tekintetben, Erdélyben is a református egyház pozíciójában, társadalmi szerepében milyen változások, milyen gyengülés következett be.

A dolgozat első felének olvasásakor számomra a leginkább a „humanistisch-reformatorischer Transfer” kifejezés, illetve a két szellemi áramlat hatásának ilyen szövegösszefüggésben (kapcsolattörténet, recepciótörténet) való összekapcsolása és következetes használata a leginkább figyelemre méltó. Esettanulmányok szintjén a történet eddig is ismert volt, és a magyar szakirodalomban az összefoglaló munkák is külön fejezetet szentelnek a reformáció humanista megalapozottsága gondolatkörének. Azután az olvasóra hagyják az

esettanulmányok tanulságainak és a reformációtörténeti eseményeknek az összekötését. Jan-Andrea Bernhard kifejti ezt az összefüggést egyrészt elméletileg, másrészt néhány kiemelkedő személyiség szellemi életútja megmutatásával. A 16. század első felét két korszakra bontja. Azt hiszem, hogy ebben az esetben a magyar olvasottsága kicsit befolyásolta ebben, hiszen a magyar szakírók nem tudnak elszakadni attól, hogy a köztörténet – Mohácsi csatavesztés 1526-ban – kiemelkedő dátumait korszakhatárként (túl)értékelik a szellemi áramlatok történetében is. Az 1526 előtti időszakban a „dezentrale reformhumanistische Anfänge” kifejezés megmagyarázandó – ezt a szerző meg is teszi –, azonban ő is tudja, hogy éppen a Magyar Királyság politikai szétesése, az erős királyi központ megszűnése volt az a kényszer az 1526-ot követő fél évszázadban, amelyik kialakította a művelődési intézményrendszer és ezzel az európai szellemi áramlatok befogadásának decentralizálódási folyamatát. Való igaz, nem ez a csatavesztés indította el a folyamatot, hanem – ahogy Jan-Andrea Bernhard be is mutatja – a Hunyadi Mátyás udvarszervezési és művelődéspolitikájának a vetése érett be, amelynek határozott nyomai vannak a Jagello-kori Magyar Királyságban is, vagyis a mohácsi csata előtt.

A szerző pontosan ismeri azt a vitát, amelyet Szűcs Jenőnek az az írása váltott ki a szakirodalomban, amely a magyarországi ferences mozgalmakat, a reformációt közvetlenül megelőző parasztfelkelés (1514) ideológiáját összeköti a protestantizmussal, állítva azt is, hogy a korai reformátorok közt feltűnően nagyszámú ferencset láthatunk. (Ma már ezt a hatást nem látjuk ilyen erősnek, és főként nem ennyire közvetlennek, a reformáció magyarországi kulcsszereplői közül azokról, akiket ferencesnek állítottak, kiderült, hogy nem igazolható az állítás (Sztárai Mihály például). Bernhard utal is erre a vitára, tágabban a kegyességi mozgalmaknak a magyarországi reformáció kezdeteire gyakorolt hatására is. Ezt a kétfajta hatást azonban nem kellő hangsúllyal köti össze a kibocsátó oldalán, nevesen a bázeli hatást

elemelve. Nagyon pontos abban, hogy a török kérdést ilyen hangsúlyosan szerepelteti a dolgozatban, ahogy Desiderius Erasmus Roterodamus szerepét is jól látja. Azt hiszem azonban, hogy az erazmiánus keresztény filozófia és a wittenbergi filippizmus csak úgy hathatott az egyetemet végzetek szűk körén kívül, ha ezeknek a személyes vallásosság fontosságát hangsúlyozó elméleti érveit a kegyességi mozgalmak gyakorlati útmutatásai megalapozták. A „Humanistenstadt Basel” hatását nem lehet eléggé hangsúlyozni, de ebben a hatásban benne van a Rajna menti humanizmus jellege, amelynek szerves része a terület misztikus hagyománya. Nem állítom, hogy a magyarországi festéztörténet egyik legkiemelkedőbb fennmaradt *anonym* alkotójának („M.S. mester”) a selmecbányai szárnyasoltárát Martin Schongauer iskolája festette, de az oltár szerves része lehetne az Unterlinden Múzeum (Colmar) gyűjteményének. Az *Imitatio Christi* szövegegyüttes magyarországi befogadástörténete sem annak magyar fordításával (Pázmány Péter, 1624) kezdődik, hiszen a 15–16. századi könyvjegyzékekben a Magyar Királyságban is szinte állandó szereplő akár Thomas Kempis, akár Johannes Gerson.

A Rajna menti humanizmus és Magyarország kapcsolatával összefüggésben nagyon fontosnak látom, hogy a szerző nem hagyja ki a közvetlen kapcsolatok, illetve a könyves transzfer mellett a Bécsi Egyetem közvetítő szerepét. (Zárójelben említem, hogy vegye kézbe az *Amis de la bibliothèque humaniste de Sélestat* évkönyveit, és abban különösen Charles Munier írásait Beatus Rhenanus Janus Pannonius kiadása kapcsán.) Ahogy Bécs kiemelkedő szerepet játszott a közvetítésben, úgy emelkedik ki a 16. század második felében Johann Sturm iskolája Strassburgban, majd később, a 16–17. század fordulójától a harmincéves háború kezdetéig Heidelberg szellemisége. A „heidelbergi kohó” kifejezés – ahogy a magyar szakirodalomban Turóczi-Trostler József tanulmánya után elterjedt – utal arra a tényre, hogy a Neckar menti város egyeteme befogadta (és közvetítette) a késő humanizmus, a helvét reformáció, a hugenotta, a

filippista és a nonkonformista eszmék együttesét. Jan-Andrea Bernhard imponáló olvasottsága kiegészítésére javasolom ez utóbbi tanulmányt, illetve a magyarországi humanista mozgalmak jellegének további megismeréséhez Klaniczay Tibor könyvét az akadémiai mozgalmakról (ez magyarul és olaszul is megjelent). És ha már a bibliográfia kiegészítése került elő, és azért, mert a szerző külön fejezetet szánt Johann Honter bázeli kapcsolatainak, megemlítem, hogy a ritka „visszahatás”, vagyis amikor egy erdélyi szerző munkája volt hatással egy bázeli humanista műhely működésére, éppen az ő nevéhez köthető. Nevezetesen Honter Niluskiadásáról van szó, amelynek *editio princeps*e Brassóban (Kronstadt) jelent meg 1540-ben, majd Honter a kézirattal együtt (!) elküldte a munkát Bázelbe Michael Neandernek. A nemzetközi szakirodalom ez utóbbinak a kiadását tartja az elsőnek (Basel, 1559, Oporinus).

Nagyon jónak tartom azt a megoldást, ahogy az 1550-ig tartó időszakból a szerző kiemelt néhány olyan magyarországi személyiséget, akiknek szellemi arcát megmutatva jól igazolja általános megállapításait. Magam ezt a módszert követtem volna a továbbiakban is. Sztárai Mihály, Huszár Gál, Beythe István vagy Heltai Gáspár pályájának bemutatása kiváló lehetőség a protestáns egyházak szervezeti kialakulását kísérő eszmei vívódások jellemzésére. A mai napig vitatkozik a lutheránus és a kálvinista egyháztörténetírás, hogy melyik egyház „hősét” kell bennük tisztelnünk. Huszár Gál és Heinrich Bullinger kapcsolatát természetesen ismeri a szerző, és a többi, általam éppen említett személyiséget is, éppen ezért dolgozatának szerkezeti egysége, az egyes fejezetek tagolásának következetessége is megkívánná az elkezdett módszer folytatását. Abban a korszakban is lehetne ezt a módszert folytatni, amikor már megalakultak az önálló helvét hitvallású szuperintendenciák. Szenci Molnár Albert heidelbergi és hanai munkálkodása alatt többször volt Genfben személyesen, Théodore de Bèze-nek több magyar fiatalt mutatott be, vagyis szervezte is a helvét–magyar kapcsolatokat. A szerzőnek nem jelentene gondot a 17.

századi jelentősebb kálvinista értelmiségiek közül szűkebb korszakokként 3-4 személyiség kiválasztása. Megjegyzem: ezek a részek benne vannak a szövegben, csupán szerkesztési kérdés lett volna a szöveg ilyen átalakítása.

Néhány szót szeretnék szólni a könyves kapcsolatok kezeléséről is. Ebben a tekintetben is igaz az a megállapítás, hogy a Jan-Andrea Bernhard munkája kidolgozottabb a 16. század első felét illetően, mint a későbbi periódusokat tekintve. Nagyon fontos az a tény, hogy a szerző a könyves hálózatokat (Vernetzung) – magyarországi és erdélyi szerzők művei Svájcban és Genfben, a helvét könyvkiadás termékeinek megjelenése, gyakorisága a Kárpát-medencében, helvét szerzők magyar fordításai, illetve magyarországi és erdélyi kiadásai – együttesen szemléli a tartalmi, a szellemi hatás csatornáival (levelezés, külföldi iskolázottság, személyes kapcsolatok). Kétségtelen tény, hogy Bazel szerepe a Kárpát-medence könyvellátásában háttérbe szorul a 16. század végétől kezdődően. A háttérbe szorulás ugyanakkor viszonylagos. Ha a kiadott könyvek számának 17. századi növekedésével a svájci és genfi műhelyek arányaiban követték is a német nyelvterületi, a németalföldi, illetve az itáliai változásokat, mennyiségileg ez utóbbiak előnye olyan mértékű volt, amely a Kárpát-medencébe került könyvanyag összességét tekintve a helvét jelenlétet viszonylag visszaesőnek mutatja. A közvetlen kapcsolatok a helvét területek és a Kárpát-medence lakossága között sporadikus volt, a közvetítő helyek a bécsi, a strassburgi és a heidelbergi iskolák helyett a frankfurti és a lipcsei könyvvásárok lettek. Miután Magyarországon és Erdélyben nem létezett szervezett könyvkereskedelem, és az utóbbi könyvvásárookra elsősorban kereskedők jártak, már csupán a közvetítés jellegének a megváltozása is befolyásolta a helvét könyv Kárpát-medencébe jutását.

Összességében azonban kimondható, hogy Jan-Andrea Bernhard könyve alapvető fontosságú összefoglalása a kora újkori helvét és a magyar kapcsolatok történetének. Alapvető fontosságúnak látom a humanizmus, a kegyességi mozgalmak és

a reformáció (több ezen belüli teológiai és egyházszervezési irányzat) együttes szemléletét és az együttes hatásuk vizsgálatát a nyugati kereszténység keleti peremén élő protestáns közösségre. Olyanokra, amelyek léproblémákkal kellett hogy szembenézzenek, nem csupán elméleti sikon, hanem a folyamatos török elleni harcokat tekintve, fizikailag is.

Természetesnek látom, hogy a szerző svájci nézőpontból szemléli a korszak történeti, vallási és kapcsolattörténeti tényeit. Érdekesnek látom azt, hogy egy svájci kutató a magyar protestáns

kultúráról kialakított képében erdélyi nézőpontot vesz fel. Láthatóan részletesebben ismeri az erdélyi művelődés történetét, és érzelmelhetően tájékozottabb a humanizmus és a reformáció kezdeti időszakának szellemi áramlataiban. Ez okozza azt, hogy a dolgozat alapvető egységes szemléletén belül vannak hullámzások, illetve az egyes fejezetek kidolgozottsága eltér egymástól. Külön hasznos a magyar olvasó számára az, ahogy a szerző szembesíti nézőpontját az angol és a holland szakirodalommal.

Monok István

Honterus fő műve hármás fordításban

Johannes Honterus: Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung (Corona/Kronstadt 1542) Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte und kommentierte. Faksimile-Ausgabe. Schiller Verlag, Herrmannstadt–Bonn [2015] 366 old.

Erdély első nemzetközi hírnévre emelkedő humanista tudósát Honterusban tisztelhetjük. Az 1526-os mohácsi vész után darabjaira széthulló Magyar Királyság legkeletibb részeibe csak lassan értek el az európai humanizmus eszméi. Itt, az állandó török-veszély közepette is a falakkal körülvett szász települések kis városállamokként éltették tovább polgári hagyományait, s őrizték a századok óta fennálló rendet. De éppen polgári jóllétük tette lehetővé, hogy aránylag nagyobb számú fiatalot kiküldjenek közepe- vagy éppen nyugat-európai egyetemekre tanulni. Ezek a fiatalok aztán hazatérve új eszméket is hoztak magukkal, s előbb-utóbb hatásuk alá vonták a polgári-egyházi vezetést. Szászföldön a humanizmus első hírnöke, majd meghonosítója Honterus volt.

Johannes Honter, illetve latinosan Honterus élete első évtizedeiről kevés adat áll rendelkezésünkre. Még neve sem egyértelműen tisztázott. Apját Jörg Austen (Georgius Augustini) jómódú brassói szász tímármesterként említik. 1498-ban született fiáról az első adat 1520-ból származik, amikor Johannes Anschut de Corona néven beiratkozik a bécsi egyetemre. Itt

1522-ben már Johannes Holer ex Corona néven szerzi meg a bakkalaureusi, 1525-ben pedig a magiszteri fokozatot. 1527 táján szülővárosa iskolájában tanított. Valószínűleg elvei, politikai nézetei miatt összeütközésbe került a városvezetéssel, úgyhogy elbocsájtották állásából, vagy egyenesen száműzték. Így érkezhett 1529 októberére Regensburgba, ahol Johannes Aventinus vendége lett, s bizonyára a közeli Ingolstadt egyetemén is megfordult. Ott a kozmográfában úttörő Petrus Apianus tanított. 1530 márciusában már Krakkóban iratkozik be az egyetemre. Ott jelenteti meg első két művét. Egy év múlva a reformáció egyik akkori központjában, Bazelben a nyomdászatot tanulja, s az illusztrációkhoz szükséges fametszésben gyakorolja magát. Ott készíti el híres Erdély-térképét. 1533-ban a brassói tanács hívására hazatér, s átveszi az iskola rektori tisztségét.

A szülővárosába érkező Honterus eleinte még inkább humanista volt, Melancthon tanainak a híve, aki fokozatosan átvezette a várost a lutheri protestantizmusba. 1535-ben megnősült, s még abban az évben első gyermeke is megszületett. Egy év múlva már